

XIX. Yüzyıl Uygur Edebiyatında Şairler ve Yazarlar

MUHAMMED SADIK KAŞGARİ(1725-1849):Eserlerinde “Sadık yada Sadıki” mahlasını kullanmıştır.Yazarın tam adı Molla Muhammed Sadık Elem Ahunum’dur.Kaşgar Kona Şehir nahiyesinde Molla Şah Ela Ahun adlı ulema ailesinde dünyaya gelmiştir.Uzun yıl eğitim görmüş olup, din, hukuk, edebiyat, tarih sahasında tahsil yapmış,kısa zaman içerisinde Doğu Türkistan’da tanınmış ve pek çok eser yazmıştır.Uzun yıllar Kaşgar Medresesinde hocalık yapmış olup, Uygur eğitimine büyük katkıda bulunmuştur.“Adabus Salihin” (İyilerin Adapları), “Zubdetul Mesail Vel Akaid” (İyi işler ve Kaideler) adlı önemli eserleri yazmıştır.Bazı yabancı bilim adamları “Adabus Salihin” adlı eseri “Doğu Ahlakı Ansiklopedisi” olarak da değerlendirmişlerdir.Bunların dışında yazarın yine “Tezkire-i Ezizan” ve “Tarih-i İskenderiye ve Taciname Şahi”adlı eserleri de vardır.1836-1837- yıllarında Kaşgarlı Mahmut’un Opal’daki mezarına bağışlayarak yazdığı “Medhiyename” adlı eseri Kaşgarlı Mahmud’u araştırma açısından çok önemlidir.

MOLLA SIDIK YERKENDİ(?-?):Uygur XIX.Yüzyıl Uygur edebiyatındaki önemli şair ve destancılarımızdan biridir.Onun 1813 yılında hazırlamış olduğu “ Hemse Nevayi” bu dönemde yazılmış geniş içerikli bir eserdir.Bu kitabta “Hemseyi Nevayi” adlı eserdeki “Ferhat ile Şirin”, “Leyli ile Mecnun”, “Sebe-i Seyyare”, “Seddi İskenderi” olmak üzere 4 destan nesri şekilde tekrar yazılmıştır.Bu çalışmalara zamanın Yarkent hükümdarı Mirza Muhammed Hüseyinbeg destek verdiği için bu eser “Nesri Mirza Muhammed Hüseyin Beg” ya da “Gülşen Bulbuli Nevayi” olarak da adlandırılmıştır.

Molla Sıdık Yarkendi “Hemse Nevayi” adlı eseri nesri şeklinde yazarken büyük şair Ali Şir Nevai’nin üslubuna sadık kalmıştır.Eseri nesri olarak yazarken dil, yapı ve edebiliği bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine uyarlayarak yazmıştır.

MOLLA REHİM(?-?):Şairin hayatı ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Şairin “Muhabbetname” adlı eseri 1807 yılında Molla Yunus Yarkendi adlı hattat tarafından tekrar yazılmıştır.56 bölüm, 9000 mısradan oluşan hacimli “Muhabbetname” destanı hattat tarafından el yazısıyla tekrar yazılmıştır.

HUŞHAL GARİBİ(18.yüzyılın sonu 19.yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir): Kaşgar şehrinde doğmuş medrese eğitimi görmüş önemli şairlerden biridir.Şairin gençlik yıllarında,Kaşgar’da,Çin zulmüne karşı çok defa ayaklanmalar olmuştur,1820-1828 yıllarında Kaşgar kargaşa içersindeydi, bu nedenle Huşhal Garibi çaresizlikten yurdundan

ayrılıp,Hokend'e gidip oraya yerleşmiştir.Şair 1845 yılında yazdığı bütün şiirleri toplayıp “Külliyat Garibi” adlı şiir kitabını neşretmiştir.

ABDURRAHİM NİZARİ (1770-1850): IX. Yüzyıl Uygur Edebiyatının en önemli isimlerinden biri ünlü şair Abdurrahim Nizari'dır.Şairin bu dönemin en önemli temsilcilerinden olması sebebiyle bu dönem Uygur Edebiyatını anlayabilmek için, Nizari'nın eserlerine geniş bir bakış açısıyla bakmak gerekmektedir.

Uygur Klasik Edebiyatı destancılığındaki “üçüncü dönem”in kişilerinden olan şair Abdurrahim Nizari yazdığı ünlü eserleri ile Uygur kültür tarihine büyük katkıda bulunmuştur.Şair eserlerinde 18. Yüzyılın sonu ve 19. Yüzyılın başlarındaki tarihi dönemin önemli olaylarını ele alıp,Uygurların dili,edebiyatı, tarihi,sosyal hayatı hakkında gerçekçi, güzel eserler yaratmıştır.

Şair Abdurahim Nizari,1770 senesinde Kaşgar şehri Bulakbaşı mahallesinde doğdu.İlk önce dini okullara giderek okuma, yazmayı öğrendikten sonra, aynı dönemin yüksek okulu sayılan Kaşgar “ Hanlık Medresesi” nde tahsilini yaptı.Öğrenim sırasında Arapçayı ve Türkçeyi mükemmel öğrendi.Fars edebiyatının klasiklerinden olan Şeyih Seyidi,Hoca Hapiz Şirazi ve Abdurahman Cami gibi ünlü yazarların eserleri ile tanıştı. Özellikle en ünlü şairlerden Nizamidin Ali-Şir Nevai, Mevlane Ebeydullah Lütfi,Atayi,Sekkakilerin Uygur dili ile yazdığı eserlerini okudu ve inceledi.

Abdurahim Nizari'nin hayatı ve çalışmaları Mançu hükümdarlarının en kötü dönemine rastladı.Bu dönemde yani,18.yüzyılın sonu 19.yüzyılın başlarında Uygur halkı Mançu hükümdarlarının zulmüne uğradı.Uygurlar bu dönemde çok zorlu hayat koşulları altında yaşıyordu. Şair, hayatının çoğunu yoksulluk içinde geçirdi.Yıllarca arzuhalçılık, kitap kopya etme işiyle geçimini sağladı.Bu sıralarda halka zulüm eden feodal sistemin,Uygur halkına yaptığı zulmü gördü ve yaşadı.Bu durum onu zulme uğrayan halka olan sevgisini ve onlar ile acıyı paylaşma duygusunu daha çok güçlendirdi.Bu sebeple eserlerinde feodal sisteme karşı halkçı bir düşünce dile getirmiştir.Eserlerinde halkın üzüntüsünü, isteğini canlı bir ve gerçekçi bir dille,çarpıcı bir şekilde anlatmıştır. Abdurahim Nizari toplumcu bir şair idi ve dönemine göre oldukça ileri görüşlüydü.

Hayatının 60 yılını öğrenim, yazmak ve hattatlık ile geçiren yoksul şairin hattatlık dalındaki yeteneği dönemin hükümdarı Zohuriddin Hekimbey'in dikkatini çekmiştir. 1830 yılında Zohuriddin Hekimbey tarafından baş katipliğe tayin edilmiş ve aynı zamanda Abdurahim Nizari başkanlığında beş kişiden oluşan Yazı İşleri Divanı kurulmuştur.Divanı oluşturan İmir Hüseyin Seburi, Turdi Nazım (Garibi), Noruz Ahun Ziyayi gibi yazarlarda aynı

dönemin ünlü yazarlarından oldukları için şair onlarla dostluk ve beraberlik içinde Uygur edebiyatının gelişmesi için büyük katkıda bulunmuştur.

Şair Zohuriddin Hekimbey'in mahkemesinde on yıla yakın katiplik görevini yürüttü. Bu dönem şairin en güzel eserlerini verdiği dönem oldu. Bu dönemin çok önemli eserleri yazdı. 1837'dan itibaren destan yazmayı başladı. "Rabiye ile Seyidin", "Mehzun ile Gülnisa", "Ferhad ile Şirin", "Leyli ile Mecnun" gibi destanları içeren kitabını yazdı.

Şair tüm bu eserlerini yazarken, Tanrı Dağlarının doğusu ve güneyini gezdi. 1838 yılında Turfan'daki padişah Eprudin'in çağrısı üzerine Lükçün'e gelip, birkaç yıl kaldı. Mançu hükümdarları'nın egemenliğindeki Şin Jiang (Doğu Türkistan) halkının genel durumu hakkında bilgi topladı. Çeşitli yörelerin özelliği, örf ve adeti, folklor ve yazılı edebiyatının durumu hakkında doğru bilgi alma ve araştırma fırsatını bulmuştur.

Şair Lükçün'den Kaşgar'a döndükten hemen sonra, 1848 yılında 78 yaşında vefat etmiştir. Destanlarının çoğu genellikle "aruz vezni" ile yazılmıştır. Şair Ali Şir Nevai'nin "Hemse"sinden sonra, buna Uygur dili ile yazılmış en büyük destanlar derlemesi diyebiliriz.

Şair destandan başka, Zohuriddin Hekimey'in önerisi üzerine, 1842 yılında "Durril Necat" adlı sosyo-ahlaki içerikli felsefe eseri de yazmıştır. Eser diyalog şeklinde yazılmıştır. Eserinde dönemin hükümdarlarını adil ve bilgili olmaya, halka ilgi göstermeye çağırılmış ve çok yararlı öğütler vermiştir. Tüm eser karşıt düşünceli Mubdir Hubdi'nin sorduğu 88 soruya, Mukbil Roşendil'in verdiği 92 yanıtta oluşmuştur.

Şair Abdurahim Nizari'nin Destanlarında Ele Aldığı Konular ve Özellikleri

Şair Abdurahim Nizari destanlarında, ilk olarak tutsaklık zinciri ile eli-kolu bağlanan halkın acılarını dile getirmiş, ikinci olarak da eserlerindeki hayali kişiler aracılığı ile feodalitenin zulmü altında ezilen ve acı çeken halkın özgürlüğe olan özlemini, vefakarlığa, samimiyete, ve adalete olan sonsuz sevgisini dile getirmiştir. Üçüncü olarak ise, eserlerindeki kişileri konuşturarak adaletsizliklerle dolu dönemin zalim hükümdarlarını ve rüşvetçi görevlilerini kınamıştır. Halkın bu karanlık dönemdeki tepkilerini canlı bir şekilde ve canlı edebi tasvirlerle dayanarak dile getirmiştir. Şair dönemin ileri görüşlü kişilerinden olduğu için çoğu zaman aşkı konu alan destanların başından sonuna kadar toplumcu düşünceyi yansıtmıştır. Yaranmak için hiçbir zaman hükümdarları övecek sözler sarfetmemiştir.

"Destanlar" adlı kitabında yer alan eserlerinde, gerçekçilik büyük bir önem kazanmıştır. "Rabiye ile Seyidin" destanı hariç diğer bütün destanları söylenti ve masalları temel alarak hazırlanmıştır. Biz burada şairin yaşanmış bir olayı konu alan "Rabiye ile Seyidin" destanının detaylı biçimde inceledikten sonra, diğer destanların kısaca değinmek istiyoruz.

